

держави, зазначаючи при цьому, що «справжня демократія – це вільне мислення людини, засноване на Біблії» та стоїть на позиціях теоцентричності, стверджуючи, що «в центрі суспільного життя повинен бути Бог». Сучасний же християнин повинен жити на стику двох світів – матеріального і духовного, не протиставляючи їх, не ухиляючись від матеріального і світського життя¹⁰. С.Жукотанська, яка очолює Всеукраїнську християнську асамблею, відому екуменічними переконаннями, зазначає: «Якщо влада від Бога, то в ній повинні бути й люди від Бога»¹¹. Такі погляди на церковно-державні (а вже не на державно-церковні) відносини можуть похитнути основні постулати розбудови громадянського суспільства – максимально вивести громадянське суспільство з-під контролю політичної системи.

Представник традиційного протестантизму і член Християнсько-демократичного союзу Ю.Решетніков зазначає, що в Священному Письмі не йдеться про те, що інститут Церкви повинен мати абсолютну політичну владу, але сучасному християнину, як фізичній особі, ніщо не заважає йти в політику, органи державної влади тощо¹².

З врахуванням вищезазначеного констатуємо існування широкого спектру розуміння і трактування поняття «сучасний християнин» представниками різних християнських конфесій – від повного невтручання у справи «цього світу» до його активного перетворення. Тією чи іншою мірою у кожній людині закладено прагнення до свободи розвитку своїх здібностей шляхом максимального задоволення духовних та матеріальних потреб. Реалізувати їх у повному обсязі в сучасному суспільстві доволі складно. В умовах громадянського суспільства ця проблема повинна вирішуватися максимально демократичним шляхом самим суспільством, виходячи з накопиченого культурного та історичного досвіду. Однак громадянське суспільство не покликане створювати жорстку конфронтацію з державною владою. Воно прагне зайняти та замінити державу в тих сферах, в які вона не може втручатися. Мова йде про родинні стосунки, різного роду прояви асоціативного життя людей, особисту віру тощо.

Отже, відокремленість церкви від держави і незалежність держави від церкви забезпечується світський характер держави, який, за словами В.Бондаренка, уможливорює реальний демократизм в українському суспільстві. В такий спосіб закладається адекватне бачення ролі індивіда в демократичному громадянському суспільстві як вільної одиниці, свобода якої забезпечується повагою до свобод інших та свідомістю солідарності у спільноті.

Звичайно, тема становлення громадянського суспільства і місця в ньому релігії потребує ретельного вивчення й осмислення представниками різних гуманітарних наук – філософів, політологів, соціологів, релігієзнавців тощо. На сьогодні вплив релігії у її християнському вимірі на формування громадянського суспільства в країні не є однорідним і достатньо ефективним. Налагодження міжконфесійного діалогу, усвідомлення його необхідності і результативності сприятиме розвою громадянського суспільства в Україні та позитивним змінам в політичній системі, яка буде існувати для захисту інтересів громадян.

К. ВЕРГЕЛЕС ■

МІЖКОНФЕСІЙНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ПЕРЕШКОДА ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Процесу державно-національного та духовно-культурного відродження в Україні виникає багато перешкод. Однією з них є міжконфесійні конфлікти. Така важлива та бажана сьогодні для нашої нації внутрішня стабільність порушується ворожнечею між церквами, суперечками між ієрархами, священиками, віруючими. Поле їх протистояння досить широке: вони борються за храми, майно, лідерство, сфери впливу.

Сьогоднішній релігійний конфлікт в Україні проявляється на політичному, національному, богословсько-ієрархічному та побутовому рівнях. Насамперед міжконфесійні і міжцерковні суперечки мають у нас чітко виражене політичне підґрунтя. Досить яскраво

■ Вергелес Костянтин, асистент кафедри філософії Вінницького Національного медичного університету імені М.І. Пирогова.

¹⁰ Церковные и общественные лидеры ставят Бога и христианскую этику в центр внимания // Камень Краеугольный. – 2006. – №43.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

про політизацію церкви говорить той факт, що такі політичні терміни як «незалежність», «самостійність» останнім часом, все офіційніше вживаються навіть для характеристики статусу тієї чи іншої церкви, замість традиційно встановлених для цього понять «автономія» чи «автокефалія».

Проблеми, які порушували питання про офіційний статус релігійних організацій завжди мали не тільки церковний, а й політичний зміст. Особливо притаманним це є для православ'я. Історія свідчить, що питання про автокефальність православних церков завжди підштовхувалось політичними мотивами. Церква, як самостійна інституція, завжди розглядалася як необхідний компонент державності, як її вінець. Тут можна згадати приклад з історії Руської православної церкви, яка домоглася автокефалії та патріаршого правління лише тоді, коли зміцніла Московська держава. Не є винятком у цьому відношенні і українське православ'я. Коли Київська Русь була сильною, то її церква — Київська митрополія — мала значну самостійність. Коли ж на Русь прийшли монголо-татари, чи ж коли Україна була вже у складі Польщі або Росії, то становище церкви значно погіршувалось [3, 7].

В процесі становлення своєї державності Україна постійно наштовхувалась на політичні перешкоди, тривалим і суперечливим був рух її церкви до автокефалії. Російська православна церква, у лоні якої тривалий час перебувало українське православ'я, за будь-яку ціну стримувала процес отримання ним самостійності. Саме статус України як незалежної держави і становище церкви були настільки пов'язаними, що поки вона не мала власної самостійної держави, доти проблематичним залишалось питання про автокефалію. Ось чому проблема автокефальної церкви України завжди мала політичне і національне спрямування. Політична і релігійна програма прихильників національної ідеї була з самого початку чіткою і зрозумілою: Україна повинна бути незалежною як у державному, так і церковному відношеннях.

Питання про незалежність і повноправність церкви України щодо інших самостійних церков рано чи пізно постане, але про його вирішення треба думати і дбати уже сьогодні. В наш час УПЦ МП, зважаючи на свій традиціоналізм, консерватизм та ступінь політизації її прихильників, не може змиритися з ходом подій, які швидкими темпами ведуть УПЦ КП до визнання як незалежної української церкви. Безумовно, що важливим кроком українського православ'я до канонічної автокефалії було б його об'єднання, бо ж доки українські православні церкви не об'єднуються в одну, то по частинах їх ніхто не визнає. Невтручання політиків, з власних переконань, у справи церкви, розсудливість могли б лише сприяти цьому процесу.

Внаслідок таких тісних переплетінь релігії і політики, міжцерковні відносини довго залежатимуть від розстановки політичних сил. Наявність політиканства у релігійному житті стоїть на заваді досягнення міжцерковного миру, який є однією із важливих умов творення української державності [4, 73-76].

Для України притаманним є також давнє переплетіння етнічного і конфесійного. Таке переплетіння були настільки тісним, що розвиток націоналізму був невіддільним від релігійного життя. Здебільшого національно-визвольні рухи українського народу в минулому відбувалися під релігійними знаменами. Досить часто самі ідеї національного оновлення в Україні виносились на вулиці і площі безпосередньо із храмів. Тому можна сказати, що шлях до державної незалежності України прокладали не лише національно-політичні, але й релігійні сили.

Російська Православна Церква, як відомо, мала давні традиції русифікаторської діяльності. Це відбувалося як у дореволюційні часи, так і у радянський період, де вона була чітко вписана в існуючу систему. Тому ця Церква значною мірою причетна до денационалізації народу, примусової етнічної асиміляції, нівелювання націй і народностей, утисків національних мов, культур, звичаїв, традицій.

В процесі розвитку демократизації суспільства інтереси Українського екзархату МП зіткнулися з відродженням Української автокефальної православної та легалізованої Української греко-католицької церкви. Національна ідея стала основою у боротьбі українських церков між собою. Автокефальна і греко-католицька церкви виступали палкими прихильниками національного відродження, а Український екзархат РПЦ — як його противник.

Щоб надалі контролювати релігійну ситуацію в Україні, Російська Православна Церква зробила спробу наблизити українське православ'я до національних проблем. Спочатку вона перейменувала Український екзархат в Українську Православну Церкву, а потім надала їй самостійність в управлінні, залишаючи водночас її під своєю юрисдикцією. Але ні перейменування церкви, ні новий статус не зняли напруги, бо головна сутність нібито новоутвореної церкви залишалась незмінною. Вона все одно не вписалась у національно-відроджувальний процес.

Для двох православних церков України – Української Автокефальної Православної Церкви і Української Православної Церкви Московського патріархату – спільною лишалась лише віра, а все інше було відмінним: їх статус, політична і національна орієнтація, мова богослужінь, матеріальні можливості, кількість прихильників, сфери впливу, ставлення до них владних структур тощо. Подальший перебіг релігійних подій призвів до розколу в самій Українській Православній Церкві МП, бо одна частина православних українців зорієнтувалась на Київський Патріархат, а інша — на Московський. Згодом та частина церкви, яка домагалася повної незалежності, об'єдналась із Українською Автокефальною Православною Церквою, утворивши тим самим Українську Православну Церкву Київського Патріархату. Друга частина Української Православної Церкви залишилась у так званій канонічній єдності з Російською Православною Церквою.

Це непорозуміння, яке призвело до розколу, замість нейтралізації міжцерковної напруженості додало їй ще більшого загострення. І саме у цьому досить чітко проглядається національний аспект.

Останнім часом у політичних колах України все більшого поширення набуває ідея єдиної національної православної церкви. На неї покладається велика надія як на засіб, який має врегулювати міжцерковний конфлікт. Більшість політиків починають розуміти, що у єдиній національній церкві і є та сама надійна опора, яка буде сприяти національному відродженню української держави. Згідно задумів прихильників цієї концепції, у ній повинні злитися воедино національна та релігійна ідеї [1, 32].

Постає питання, які ж саме релігії та яка церква сьогодні реально претендують на роль єдиної національної.

З історії українського народу видно, що традиційною релігією здавна було православ'я. Саме воно мало найглибше коріння у східнослов'янських землях, його ідеями значною мірою проникнута національна свідомість і самосвідомість народу, культура, побут, звичаї. Православ'я мало великий вплив на формування української нації.

Але хоча православ'я в Україні і є традиційним віруванням, проте його роль в житті українського народу була досить складною і часто суперечливою. Історія знає чимало прикладів як консолідуючої, так і дезінтегруючої ролі його щодо української нації. Це давало можливість використовувати православну релігію і церкву як прихильникам, так і противникам української національної ідеї. За весь період свого існування у свідомості та побуті українців воно то набувало національних ознак, то втрачало їх, особливо після поглинення Московським Патріархатом Київської митрополії в 1686 році. Якщо православний культ постійно був етнічно забарвленим, то церква як інституція, її діячі не завжди мали національну орієнтацію. Був час, коли православ'я використовувалось як ефективний засіб у боротьбі проти національних устремлінь українського народу. Цю функціональність воно має й нині в контексті діяльності УПЦ МП.

Тому сьогодні, коли православ'я в Україні спіткав розкол, його представники не можуть і не здатні відображати загальнонаціональні інтереси, бути етнічним інтегратором, а відтак виконувати роль єдиної національної релігійної організації. Навіть за тієї умови, якщо відбудеться об'єднання українських православних церков в одну, все одно це питання буде залишатись проблематичним, адже не все населення України є релігійним і не все релігійне православним.

Для областей Заходу України традиційною релігією є греко-католицизм, який за чотири століття свого існування набув національних особливостей, тісно переплівшись з народною культурою, звичаями та традиціями українців. На відміну від УПЦ МП сьогодні ця церква активно підтримує національне відродження в Україні. На жаль, у неї також не багато шансів на роль єдиної української національної церкви, бо вона має переважно лише регіональне поширення.

Не менш проблематичним є об'єднання православ'я із греко-католицизмом. Та незважаючи на наявність багатьох спільних ознак, у них є немало й відмінного. Кожна із цих церков має своє віровчення, традиції, прихильників, організаційні структури та центри. Ці обставини зумовлюють те, що вони можуть йти лише на екуменічні контакти, а не на злиття.

Коли мова заходить про єдину національну церкву в Україні, то відразу постає питання про її центр. На перший погляд, на роль національної може претендувати лише та, яка має свій центр у тій країні, де проживає корінний етнос. Дійсно, наявність власного, а не закордонного центру є важливою умовою існування національної церкви, але не головною. Власний релігійний центр більше бажаний, ніж необхідний.

Гідно несуть національну ідею, як переконає світовий досвід, та підтримують її навіть ті церкви, центри яких знаходяться за кордоном. Гарним прикладом цього є католицька церква у Польщі, греко-католицька церква в Україні, які тісно вплетені в контекст національного життя своїх народів, хоча й зорієнтовані на Ватикан.

Навіть існуючи й за межами України і маючи закордонні центри, українські церкви (автокефальна православна, греко-католицька) протягом десятиліть гідно тримали національну ідею у середовищі діаспори. Вони були більш національними, аніж Український екзархат Російської Православної Церкви, а в подальшому нібито новостворена на його основі Українська Православна Церква, яка на перших порах національного відродження не лише не підтримувала, а навіть навпаки – всіляко перешкоджала національному відродженню.

Тому роль національної церкви може зайняти та церква, яка здатна буде задовольняти не лише релігійні потреби більшості корінного етносу, але й буде нести до своїх прихильників саме національну ідею, буде сприяти збереженню та розвитку національної культури, мови, звичаїв, традицій.

Сьогодні необхідно домагатися утворення єдиної національної церкви, та мирного і цивілізованого співіснування церков, толерантного ставлення один до одного віруючих різних конфесій.

Проблема єдиної національної церкви впритул наблизилася до проблеми державної релігії. Але в умовах різної світоглядної орієнтації українського суспільства, поліконфесійності ставити питання про якусь пріоритетну церкву у державі не можна. Громадянський мир і спокій в Україні можливий лише при послідовному дотриманні свободи совісті, повноцінному забезпеченні однакового правового статусу всім релігійним організаціям [5, 196-219].

Міжцерковний внутрішньоправославний конфлікт, який полонив Україну, проявляється також на богословсько-ієрархічному рівні. Кожна із церков теоретично обґрунтовує свою роль і місце в історії українського народу, доводить своє право на лідерство у сучасному національно-відроджувальному процесі. Богослужителі постійно відстоюють істинність та винятковість віровчень та культових дій своїх церков, правильність шляху спасіння їх прихильників тоді, коли самі мають нести Слово Боже. У своїх працях богослови обґрунтовують свою правоту, канонічність дій своїх церков і всіляко намагаються показати неправомірність дій своїх противників. Деякі ідеологи церков нерідко висували політичні програми, підтримуючи їх, по-своєму пояснювали відносини між народами, що ставало причиною ворожнечі навіть у родинях.

Погляди богословів, позиції різних церков на ті чи інші питання громадсько-політичного та релігійно-церковного життя не співпадають. Ці розходження досить часто виступають фактором поглиблення міжцерковного напруження. У конфлікті велику роль відіграють ієрархи, керівники, лідери церков, а відтак його без перебільшення можна назвати міжособистістним. Він є настільки персоніфікованим, що по суті це є конфлікт в особах. Церквам та їх керівникам пред'являються взаємні звинувачення, причому не лише релігійні, але й політичні. Напористо йде спір про те, який глава є більшим патріотом України, а який – меншим.

У процесі з'ясування стосунків між ієрархами до цих проблем залучають політичні кола та засоби масової інформації. У ході з'ясування стосунків здебільшого оприлюднюються компрометуючі матеріали, неприглядні факти з біографій, особистого життя, попередньої церковної та позацерковної діяльності. Нерідко від взаємних звинувачень справа доходить до прямих особистих образ. Кожний із ієрархів прагне будь-якою ціною реабілітувати себе в очах віруючих і громадськості, взяти реванш за попередні поразки. Для досягнення своїх цілей вони то об'єднуються, то роз'єднуються. Завдяки високому авторитету ієрархів, керівників церков серед своїх прихильників їх вплив на віруючих досить значний. Проте важливим є те, щоб вони усвідомили свою велику відповідальність за стан міжцерковних відносин і виявили взаємне прагнення до порозуміння, а інтереси релігії, церкви ставили вище за свої власні. Християнство дає тому чимало прикладів.

Важливого значення у зв'язку з цим набувають заходи, які проводяться з участю представників різних конфесій і церков (міжрелігійні форуми, симпозиуми, конференції, «крутлі столи» тощо).

Ієрархічне протистояння у православ'ї могло б бути знятим завдяки об'єднанню усіх церков в одну. Великі можливості для співпраці церков відкриваються на полі соціального служіння, благодійної та милосердної діяльності. Досягненню мети сприяли б спільні зусилля церков у справі духовно-морального виховання [3, 8-9].

На побутовому рівні міжцерковний конфлікт проявляється у взаємному упередженості, а інколи навіть у ворожому ставленні віруючих одних конфесій до послідовників інших. Суперечки, які відбуваються на ґрунті релігійного фанатизму, часто призводять людей до сутичок, які інколи закінчуються трагічно. В сучасних умовах перебіг політичних та релігійних подій буває настільки стрімким, що миряни не завжди встигають зорієнтуватися у ситуації, не в змозі швидко переглянути свої погляди. Вони часто розгублюються, не знаючи, кого підтримувати, за ким йти.

В Україні сучасний міжцерковний конфлікт був запрограмований набагато раніше, ніж про нього почали говорити. Він з'явився ще за часів, коли український народ був розділений між різноконфесійними державами. Його поглибила спотворена національна і релігійна політика, яка проводилась у попередні десятиріччя. Численні порушення основних принципів свободи совісті, прав віруючих, утиски, репресії тощо [2, 33-34].

Саме такі питання не можуть мати риторичного характеру: вони потребують свого вирішення, інакше подальший розвиток релігійного життя в Україні ніколи не вийде із конфліктного руслу. Затрудняється ж вирішення міжцерковного конфлікту тими соціально-економічними умовами, в яких опинилась Україна, а це насамперед – криза в промисловості, сільському господарстві, у політиці, владі тощо. Водночас церковне протистояння значно поглиблює соціальну кризу у суспільстві і може стати детонатором соціального вибуху в Україні, якщо ефективно не працювати над його вирішенням.

Лише спільними зусиллями громадських, релігійних та державних діячів, науковців можна ліквідувати складну ситуацію в Україні, коли кожна окремо взята церква намагається сприяти духовно-національному відродженню, а всі разом — перешкоджають йому.

Список використаної літератури

1. Бондаренко В. Д. Релігія і політика // Релігійна свобода. – К., 1998.—С.32.
2. Єленський В. Релігія, Церква і суспільство в Україні // Людина і світ . – 2002. – №3. – С. 33-34.
3. Зідорук С. І. Церковні конфлікти // Компаньйон. – 1997. – № 1. – С.7-9.
4. Зідорук С. І. Рудимент імператорської залежності. Політизація релігії в Україні піл впливом свободи і демократії // Політика і час. – 2005. – № 5. – С.73-76.
5. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. – К., 1999. – С.196-219.

А. КОЛОДНИЙ ■

ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ

Як це не дивно, але у нас чомусь не прийнято говорити про громадянську релігію. Дехто, зважаючи на актуалізацію нами цього феномену, прагне звинуватити Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ в антиконфесійних (подеколи навіть називають конкретні релігії чи конфесії) намірах. Дехто в цьому вбачає прагнення знайти якесь духовне підґрунтя для можливих в нашій країні тоталітарних режимів. А між тим побудова в Україні громадянського суспільства мала б актуалізувати не лише вивчення громадянської релігії, а й діяльність із впровадження цього феномену в процес вибудови такого суспільства, з яким вона прямо корелюється.

Громадянська релігія вже має свою історію. Тією чи іншою своєю формою (може так не називаючись) вона поставала супутником всієї історії США, а подеколи – й деяких країн Європи. Так, в Америці релігія, незалежно від її конфесійних визначеностей, завжди була невід'ємною складовою життя її громадян. Найбільш «свіжі» результати генерального соціологічного дослідження (GSS) засвідчують, що майже 63% американців вірять у Бога без будь-яких вагань і сумнівів, а не вірять лише 2,2%. Американці завжди поставали як «нація з церквою в душі», країна з рівними правами різних конфесій. Так, згідно з Біблією про права – першим десяти поправкам до Конституції США, прийнятим ще в 1791 році, «конгрес не повинен видавати закони про введення будь-якої релігії або ж заборону вільно сповідувати будь-яку релігію». Ми маємо живі приклади того, як, враховуючи це, не допускається в навчальні заклади Америки не те що викладання якихось релігійних предметів, а навіть натяк на якусь конфесійну символіку. Це не те що в нас в Україні, де Президент в духовній сфері діє «по поняттям», вводячи на свій антизаконний розсуд волюнтаристським указом-розпорядженням якусь етику віри в навчальні плани шкіл.

Поняття «громадянська релігія» вперше ввів у вжиток французький мислитель XVIII століття Ж.-Ж.Руссо з метою обґрунтування можливості лояльного ставлення прихиль-

■ **Анатолій Колодний**, заст. директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, президент Української Асоціації релігієзнавців, доктор філософських наук, професор.